

Certainly, here is the English translation of the provided text:
The Holy Water Basin (Sangab) in the Religious Architecture of the
Abrahamic Religions in Isfahan (Case Studies: Religious Buildings of Judaism,
Christianity, and Islam)

Somayeh Omidvari *
Javad Aghajani Keshteli**

Water is a very important and meaningful element in the beliefs of the Abrahamic religions. In the form of the holy water basin (sangab) or the pool (howz) as a vessel for holding it, with specific features, it is seen in the sacred buildings of all three religions: Judaism, Christianity, and Islam. This research seeks to examine the form, characteristics, and semantic position of the sangab in the architecture of the Abrahamic religions and to compare them with each other. The research method is analytical-descriptive, carried out using library resources and field surveys. All study samples are selected from the city of Isfahan, as a historical host to all three religions, including the Mulla Shimon Synagogue (as an example of Jewish architecture), Vank Cathedral (Christian), and the Jameh Mosque of Isfahan (Islamic). The research findings indicate that the sangab element has an effective presence in the temples of all three and was essential for completing the ritual ceremonies of the faithful, for washing and purification (ritual purity), baptism, etc. The results of the study show that despite their differences, these three religions share a conceptual commonality in the importance of the element of water and purity, and all three assigned a significant place to the sangabs within the semantic system of religious architecture.

Keywords: Water, Holy Water Basin (Sangab), Religious-Worship Sites, Abrahamic Religions, Isfahan.

Introduction

Buildings constructed for the worship of God or multiple deities in different religions, for performing various ritual duties throughout the year, and buildings constructed on the sidelines of ceremonies and rites associated with the metaphysical cultures of various nations are usually symbolic or contain various known and tangible symbols. Water, as one of the constituent elements of the world, holds a very special place in different cultures and civilizations across the world. In the Abrahamic religions, water also possesses great importance, and in all religious and sacred texts, the importance of the element of water and purity is mentioned. Alongside the discussion of sacredness as one of the highly valuable elements in creation, water also has the characteristic of cleansing and purification. Places of worship built for the worship of God or gods were usually located near water, and this issue was related not only to the typical feature of water but also to its narrative and ritual characteristics. One of the vessels for storing water in places of worship is the sangab. The sangab in all places of worship serves as a symbol of cleansing and preparation for worship

* Corresponding Author: Associate Professor, Department of Architecture, Faculty of Art and Architecture, University of Science and Art, Yazd, Iran.

s.omidvari@sau.ac.ir

ORCID: 0000-0001-9941-5158

** Assistant Professor, Department of Art Research, Faculty of Art and Architecture, University of Science and Art, Yazd, Iran.

j.aghajani@sau.ac.ir

ORCID: 000-0002-2365-220X

activities. In the different religions of Judaism, Christianity, and Islam, the sangab has been associated with the concept of cleansing. Since limited studies have been conducted on sangabs, especially across different religions, this article attempts to examine the position of this element in the religious sites of the Abrahamic religions, such as early Jewish temples, Christian churches, and Islamic mosques. Isfahan is a historical city in Iran that has hosted various Abrahamic religions over time, and the physical structure of buildings associated with different religions is still visible on its surface. Focusing on the sacred sites of Isfahan, this article attempts to reread and re-identify the different types of sangab in the city's worship buildings.

Research Methodology

The research method is library-based, and its nature is descriptive-analytical. In this research, samples of all three types of worship buildings with sangab in Isfahan are examined and compared, with minimal control over variables such as geography, climate, and the use of materials. The samples include the sangabs in the Mulla Shimon (Mulla Nasi) Synagogue, Vank Cathedral, and the Jameh Mosque of Isfahan.

Results

Based on the religious and spiritual beliefs in each of the monotheistic religions, the presence of water has had various manifestations. Since purification (taharat) has been a dominant activity in places of worship, the purification sites have taken different forms depending on the methods of purification and cleanliness. Water storage and transfer sites range from a small vessel to a relatively large space. Sangabs, as one of the elements for storing water in the religious sites of the Abrahamic religions, have had special importance and standing, which are seen alongside the religious rituals and ceremonies in the worship buildings.

In the oldest Abrahamic religion, Judaism, worship buildings called synagogues were constructed. The sangab, one of the important elements in Jewish temples, served as a vital tool for ritual cleansing. According to the Holy Book, especially in the Book of Exodus, the sangab was built for the priests to wash their hands and feet before entering the Ark of the Covenant or approaching the altar. This act of washing was not merely a physical cleansing; it symbolized the spiritual purity required for serving God. Based on research, two types of water vessels can be assumed in the area of ancient Jewish temples, the location of which was in the outdoor space and before entering the enclosed space: first, a water vessel for the purification of the priests, and second, small pools for washing sacrificial animals before burning and offering them.

Juybareh, the main initial core of Isfahan, dates back to the Achaemenid era and the migration of Babylonian Jews by the order of Cyrus. Many synagogues were built in Juybareh during different periods, with historical examples from the Qajar period remaining today. The Mulla Shimon (Mulla Nasi) Synagogue in Isfahan has a sangab, and its construction dates back to the year 1243 SH (1864 CE). It is highly probable that the pool in the center of the Mulla Nasi Synagogue previously functioned as a sangab. This sangab has a rectangular geometry, and a part inside it has a greater depth and a curved geometry. It was built considering the necessity of purification before entering the synagogue. This sangab, with appropriate depth, was used for the purification of worshipers upon entering the synagogue. Its decorations consist of inscriptions in Hebrew script and carvings on the stone on the outer edges of the sangab.

Regarding Iranian Christians, it should be noted that the first entry of Christianity into Iran happened on a limited scale during the Parthian rule, but in the year 1014 AH (1605 CE), a large-scale, forced migration of Armenians took place by the order of Shah Abbas Safavi due to political and economic reasons. During their presence in Isfahan, the Armenians built more than 24 churches in the New Julfaneighborhood, about 14 of which remain today. One of the most prominent churches in Julfa is Vank Cathedral, or the Holy Savior Cathedral. The construction of this complex was completed in 1075 AH (1664 CE). The dome's ceiling is full of beautiful Safavid Islamic motifs. Surveys and field visits and conducted research indicate the existence of two sangabs in this church. First, the baptismal font sangab located in the room to the left of the

altar. This sangab is rectangular and has a maximum depth of 30 cm. Its walls have inscription decorations in Armenian script, as well as floral and botanical decorations. This old sangab is currently preserved in the church museum. However, historical reports also indicate the existence of another sangab in this church. A sangab similar to the sangabs in Safavid mosques, which was built for this church during the Safavid era under the influence of Islamic culture, and its function was not for baptism but for drinking water and purification (taharat) and use for blessing before entering the church. This sangab was circular and close in size to contemporary mosque sangabs of the Safavid period, with a base beneath it. This sangab had carved inscriptions in Armenian script and decorative motifs on its outer wall. This sangab is not currently present in the church.

The Jameh Mosque of Isfahan is one of the oldest and most comprehensive mosques in Iran, having undergone many transformations over time and being subject to many changes during the Buyid, Seljuk, Ilkhanid, Safavid, and Qajar periods. The construction of sangabs reached its peak during the Safavid era and became closely associated with Shia thought and the sacredness of water among Iranians. A total of seven and sometimes eight sangabs in different parts of the building have been reported in the Jameh Mosque of Isfahan. These sangabs are in rectangular and circular forms, sometimes having decorations of inscriptions, plant, and geometric motifs on their bodies. The inscriptions carved on these sangabs are in both Persian and Arabic, engraved in Thuluth and Nasta'liq scripts, and include themes such as: endowment deeds (waqf-nameh), historical materials, and salutations and greetings to the infallible Imams. Three monolithic marble sangabs are located beneath the two eastern and western domes of the mosque and the forty-column hall (chehelsotun) on the eastern side of the large dome, and a delicate sangab made of jade is installed in the forty-column hall on the western side, decorated with floral and botanical arrangements, and around it are poems carved in raised Nasta'liq script, dated 1095 AH (1684 CE).

Discussion and Conclusion

By examining the sangab in all three Abrahamic religions, the importance of purity and the role of water in all places of worship across different religions can be understood. The sangab, as one of the places for storing and using water, has had great importance in all worship sites. These sangabs have had different functional, physical, formal, decorative, and geometric aspects. They generally had a limited capacity, so the use of water in them was more symbolic than functional. In Jewish rituals, the function of sangabs was generally the washing of hands and feet, the purification of worshipers, and the washing of sacrificial animals. In Christian religions, due to the importance of baptism, sangabs were generally used for the act of baptism. In Islamic rituals, although one of the functions of the sangab was to use water for purification and ablution (wudu), given the historical roots of the sangab in Shia culture, drinking this water during the summer heat and recalling the event of Karbala has had greater significance.

The location of the sangab in Jewish temples was mainly in open spaces, gaining meaning on the path of approach to the temple and in the transition through the hierarchy of entry into the complex. In Christianity, due to the necessity of baptism by the priest and the importance of this ritual activity, sangabs were generally placed in locations close to the altar. In the Jameh Mosque of Isfahan, these sangabs are placed in different parts of the mosque in a way that an average distribution can be observed throughout. Since sangabs are generally monolithic stones and have functioned as water vessels, their geometry is usually circular or hemispherical. In the set of three examined locations, over ninety percent of the sangabs were circular, but in some cases, these sangabs were also seen in the shape of a cuboid. All sangabs in the worship buildings of Isfahan had decorations. In all sangabs, the decorations are a combination of plant motifs along with written inscriptions. The inscriptions carry different meanings based on religious beliefs and rituals.

In a general view, the differences in the placement, geometry, function, and decoration of the sangabs in the three studied religions stem from differences in religious concepts, worship rituals, and also cultural and historical backgrounds. Nevertheless, the conceptual commonality in the importance of the element of

water and purity in all Abrahamic religions has resulted in a shared position for the sangabs within the semantic system of religious architecture.

References

Ahmadzadeh, F., Taheri, M., Salahshour, A. A., & Shavakandi, M. (2019) Typology and analysis of the carved decorations of the Atiq Mosque of Isfahan in the Safavid and Qajar periods. *Scientific Journal of Naghreh*, 49, 5–17.

<http://noo.rs/ttRs9>

Eliade, M. (1997) *Treatise on the History of Religions*. Translated by J. Sattari. Tehran: Soroush.

Birgani, A. A., & Fazeli, M. T. (2018) The Influence of Mithraism on Christianity. *Specialized Quarterly of Islamic Iranian History*, 6(2), 47–68.

<http://noo.rs/X9R3p>.

Pourjafar, M. R., & Sharifi Shahidi, M. (2009) *Church Architecture*. Tehran: Simaye Danesh Publications.

Kamalipour Azad, Z. (1994) Water from the Perspective of Religions. *Abanegan*, 14.

Hashemi, S. R. (2010) The Fate of Sharia among Church Followers. *Neyestan of Religions and Denominations*, 1(1), 101–124.

<http://noo.rs/pLYzT>

Honarfar, L. (1966) Historical Sangabs of Isfahan from the Safavid Period. *Honar-o-Mardom*, 52, 16–20.

<http://noo.rs/FcjkX>

سنگاب در معماری مذهبی ادیان ابراهیمی شهر اصفهان

(نمونه‌های مطالعاتی: بناهای مذهبی یهودیت، مسیحیت و اسلام)

سمیه امیدواری*، جواد آقاجانی کشتلی**

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۸

نوع مقاله: پژوهشی - ۶۸-۴۷

چکیده

سنگاب به عنوان یکی از عناصر مهم فرهنگی و مذهبی، نقش قابل توجهی در تاریخ ادیان مختلف ایفا کرده است. این عنصر در ادیان یهودیت و مسیحیت و اسلام، اهمیت خاصی دارد و در فرهنگ‌های دیگر نیز به نوعی به کار رفته است. به علت وابستگی این ادیان به آب و به ویژه پاکی و طهارت، کارکرد سنگاب‌ها نیز در اماکن مذهبی متعلق به این ادیان، ویژه شده است. شهر اصفهان به دلیل داشتن محل عبادت هر سه دین یهود، مسیحیت و اسلام، محل مناسبی برای انجام پژوهش بوده است تا کارکرد سنگاب در این شهر در کنار هم بررسی شود. این مقاله با هدف شناسایی و تحلیل وضعیت سنگاب در معماری مذهبی ادیان یهودیت، مسیحیت و اسلام در بناهای عبادی اصفهان انجام شده است. روش پژوهش این مقاله، توصیفی-تحلیلی بوده و کوشیده است با بهره‌گیری از منابع مکتوب و همچنین منابع میدانی به تحلیل کارکرد این سنگاب‌ها در بناهای مختلف مذهبی بپردازد. نمونه‌ها از بناهای مذهبی در ادیان یهودیت، مسیحیت و اسلام در اصفهان به عنوان یکی از شهرهای تاریخی ایران انتخاب شد که در نهایت بر اساس روش تجزیه و تحلیل کیفی، تحلیل و بررسی شد. نتایج حاصل از پژوهش نشان داده است که سنگاب در مکان‌های عبادی موجود در اصفهان در کنیسه ناسی، کلیسای وانک و مسجد جامع اصفهان، دارای اشتراکات و وجه تمایزاتی بوده است. وجود آب و سنگاب در هر سه دین، نماد طهارت و پاکیزگی است، اما مکان قرارگیری، ابعاد و تناسبات، تزئینات و کتیبه‌های موجود بر سنگاب‌ها و کارکرد آن در سه بناهای عبادی مختلف، بر اساس تفاوت در ساختار مذهبی، متفاوت بوده است.

واژه‌های کلیدی: آب، سنگاب، اماکن مذهبی - عبادی، ادیان ابراهیمی و اصفهان.

مقدمه

آب به عنوان یکی از عناصر تشکیل دهنده جهان، جایگاه بسیار ویژه‌ای در فرهنگ‌ها و تمدن‌های مختلف سراسر دنیا دارد. همه فرهنگ‌ها، چه به علل خواص مادی آب (کشاورزی، صنعت، بقا و حیات) و چه به علل خواص معنوی آن (غسل، وضو و طهارت)، حرمت و حد آن را نگه می‌داشتند و از آن پاسداری می‌کردند. آب در آفرینش کیهان، مقدم بر هر شکل و صورتی است و محمل و تکیه‌گاه هر آفرینشی است. غوطه زدن در آب، رمز رجعت به حالت پیش از شکل‌پذیری و تجدید حیات کامل و زایشی نو است، زیرا هر غوطه‌وری، برابر با انحلال و اضمحلال صورت و استقرار مجدد حالت نامتعین مقدم بر وجود است و خروج از آب، تکرار عمل تجلی صورت در آفرینش کیهان. پیوند با آب، همواره متضمن تجدید حیات است؛ زیرا از سویی در پی هر انحلالی، «ولادت نو» هست و از سویی دیگر، غوطه خوردن، امکانات بالقوه زندگی و آفرینش را مایه‌ور می‌کند و افزایش می‌دهد (الیاده، ۱۳۷۶: ۱۸۹؛ به نقل از: افضل طوسی و مانی، ۱۳۹۲: ۵۰).

قدمت پاسداشت و تقدس آب، پیشینه‌ای بسیار کهن دارد. مردم پیرو کیش‌های پرستش طبیعت در کنار قدسیت بخشیدن به عناصری مانند زمین، آسمان، خورشید و ماه، آب را نیز محترم و مقدس می‌شمردند و برای حفظ و نگهداری آن، فضا و مکان ویژه ساخته‌اند.

ادیان ابراهیمی و غیر ابراهیمی هر کدام به‌نوعی و با آیینی، با آب در ارتباط بوده و هستند. آب در کنار بحث تقدس، به عنوان یکی از عناصر فوق ارزشمند در آفرینش، ویژگی پاک‌کنندگی و تطهیر نیز داشته است. در ادیان مربوط به ایران باستان، آب به عنوان یک عنصر مهم و مقدس، کارکردهای مختلفی در آداب و اعمال آیینی مربوط به آنها

داشته است. فضاهای عبادی ساخته‌شده برای پرستش خدا و یا خدایان معمولاً در کنار آب بوده است و این مسئله تنها به ویژگی معمول آب، بلکه به ویژگی روایی و آیینی آب مرتبط می‌شده است. وجود بناهایی مانند معبد آناهیتا برای ایرانیان قبل از اسلام، پیر چک‌چک برای زرتشتیان ایرانی و آیین‌های صابئین مندایی در کنار رود کارون، این مسئله را نشان می‌دهد. در کنار مسائل مربوط به این ادیان، ادیان یهود، مسیحیت و اسلام نیز هر کدام با آدابی مانند طهارت، غسل و وضو با آب در ارتباط بوده‌اند. بنابراین در همین ایران از زمان باستان تاکنون، مردم وابسته به ادیان ابراهیمی و غیر ابراهیمی مانند مهرپرستان، زرتشتیان، مانویان، صابئین، یهودیان، مسیحیان و مسلمانان، هر کدام آیین‌هایی مرتبط با آب داشته‌اند. یکی از فضاهای نگهداری آب در اماکن عبادی، سنگاب‌ها هستند. سنگاب در همه اماکن عبادی به عنوان نمادی از پاکسازی و آمادگی برای فعالیت‌های عبادی است. در ادیان مختلف یهودیت، مسیحیت و اسلام، هرچند سنگاب با مفهوم پاکسازی همراه بوده است، این عناصر در صورت و شکل‌های متفاوتی ظاهر می‌شوند.

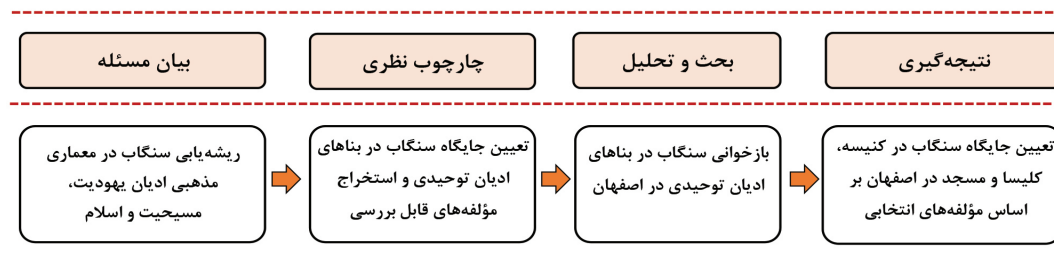
از آنجا که در حوزه سنگاب‌ها به‌ویژه در ادیان مختلف، مطالعات محدودی انجام شده است، بنابراین در این مقاله کوشش می‌شود ابتدا با بررسی جایگاه این عنصر در مکان‌های مذهبی ادیان ابراهیمی، به بازشناسی آن در معابد اولیه یهودی و کلیساهای مسیحیت و همچنین مساجد اسلامی پرداخته شود. اصفهان، یکی از شهرهای تاریخی ایران است که در گذر زمان، پذیرای ادیان مختلف از دین‌های ابراهیمی بوده است و ظهور کالبدی بناهای وابسته به این ادیان، همچنان در تاریخ معماری این شهر مشهود است. این مقاله با تمرکز بر اماکن مقدس اصفهان می‌کوشد

در هر سه گونه بنای عبادی، سنگاب برای گزاردن اعمال آیینی ساخته شده، مقایسه آنها با کنترل حداقل متغیرهایی مانند جغرافیا، اقلیم و آب و هوا و استفاده از مصالح، منطقی به نظر می‌رسد. برای این پژوهش، سنگاب‌های موجود در کنیسه ملاشیمعون (ملا ناسی)، کلیسای وانک و مسجد جامع اصفهان انتخاب شد. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات، کیفی است؛ به این ترتیب که سنگاب‌های انتخاب‌شده در سه مکان عبادی یهودی، مسیحی و اسلامی شهر اصفهان از نظر موقعیت بنا، مکان قرارگیری سنگاب، دوره تاریخی، کارکرد، هندسه و فرم و تزیینات بررسی و تحلیل می‌شود. قابل ذکر است که ترتیب تحلیل سنگاب‌ها به ترتیب بر اساس قدمت تاریخی هر کدام از ادیان ابراهیمی انجام شده است. ابتدا سنگاب مربوط به بناهای دین یهود، سپس کلیسای مسیحیان و بعد مساجد مسلمانان تحلیل و بررسی شده‌اند.

تا گونه‌های مختلف سنگاب را در بناهای عبادی این شهر بازخوانی و بازشناسی کند. مقاله در پی پاسخ به این سؤال است که سنگاب‌ها در معماری مذهبی ادیان یهودیت، مسیحیت و اسلام در اصفهان دارای چه ویژگی‌هایی بوده است؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف در زمره تحقیقات نظری قرار می‌گیرد. این مقاله از نظر ماهیت، توصیفی-تحلیلی است. روش گردآوری اطلاعات بر پایه مطالعات و برداشت میدانی و مطالعات کتابخانه‌ای است. ابزار مورد استفاده در روش میدانی، عکس‌برداری از سنگاب در اماکن متعلق به سه دین یهود، مسیحیت و اسلام و در روش کتابخانه‌ای، شناسه‌برداری از متون و منابع مختلف بوده است. روش نمونه‌گیری به صورت هدفمند بوده است. چون در شهر اصفهان، بناهای مربوط به هر سه دین یهود، مسیحیت و اسلام در کنار هم وجود دارد و

شکل ۱- فرآیند پژوهش

این عنصر کالبدی-فضایی در مساجد دوره صفویه است. اما علی‌رغم حضور این عناصر در دیگر بناهای دینی مذهبی مانند کنیسه‌ها و کلیساها، پژوهش‌های مستقلی در این حوزه انجام نشده است. این مقاله می‌کوشد با بازخوانی پژوهش‌های انجام‌شده، به شناخت و تحلیل سنگاب‌ها در بناهای مذهبی ادیان مختلف در اصفهان بر اساس مؤلفه‌های انتخابی بپردازد.

پیشینه و مبانی نظری پژوهش

سنگاب، یکی از عناصر کالبدی مهم در معماری بناهای مذهبی در ادیان یهودیت، مسیحیت و اسلام است. علی‌رغم اهمیت این عنصر فضایی، پژوهش‌های بسیار محدودی در شناخت این عنصر و بیان اشتراکات و افتراقات آن در بناهای مذهبی مختلف صورت گرفته است. در حوزه سنگاب تنها پژوهش‌های انجام‌شده، محدود به معرفی

جدول ۱- پیشینه پژوهش

نویسنده	عنوان	توضیحات
هنرفر (۱۳۴۵)	سنگاب‌های تاریخی اصفهان از دوره صفویه	نویسنده در این مقاله به معرفی سنگاب‌های تاریخی اصفهان از دوره صفویه پرداخته و ویژگی‌های هنری، تزئینی و عملکردی آنها را بررسی کرده است و در ادامه، نقش سنگاب‌ها را در فرهنگ آب‌دوستی ایرانیان و تفکر شیعی بیان می‌کند.
دادمهر (۱۳۷۸)	سقاخانه‌ها و سنگاب‌های اصفهان	این کتاب به بررسی تاریخ و فرهنگ استفاده از سقاخانه‌ها و سنگاب‌های اصفهان می‌پردازد و آنها را به عنوان نمادهای فرهنگی و مذهبی مهم در تاریخ اصفهان معرفی کرده، نمونه‌هایی از این سنگاب‌ها را معرفی می‌کند.
حق نظریا (۱۳۸۵)	کلیساهای ارمنه جلفای نو اصفهان	این کتاب به معرفی کلیساهای ارمنیان جلفای نو اصفهان پرداخته و شامل شرحی دقیق از تاریخچه، معماری و فضای معنوی این کلیساهاست.
افضل طوسی و مانی (۱۳۹۲)	سنگاب‌های اصفهان، هنر قدسی شیعه	این مقاله به بررسی سنگاب‌های اصفهان به عنوان نمادهای هنری و مذهبی در فرهنگ شیعه می‌پردازد و تأکید می‌کند که سنگاب‌ها نه تنها برای تأمین آب، بلکه به عنوان نمادی از تقدس عمل می‌کنند.
مخلص (۱۳۹۶)	پژوهشی در تاریخ و قدمت سنگاب تاریخی مسجد جامع عتیق شیراز	به بررسی تاریخ و ویژگی‌های سنگاب‌های مسجد جامع عتیق شیراز می‌پردازد و اهمیت آنها را به عنوان عناصر فرهنگی و دینی بررسی می‌کند.
خاکپور و کاتب (۱۳۹۶)	بررسی تطبیقی معماری دینی در مسیحیت و اسلام	این مقاله به مقایسه کاربرد سنگاب‌ها در دو دین می‌پردازد و بیان می‌کند که چگونه این عناصر مذهبی در هر دو فرهنگ، واجد اهمیت بوده است.
احمدزاده و دیگران (۱۳۹۷)	تزئینات حجاری مسجد عتیق اصفهان در دوره‌های صفوی و قاجار	این مقاله با طبقه‌بندی انواع نقوش (هندسی، گیاهی و خطی) و تحلیل تفاوت‌های سبکی دوره‌ای، به شناسایی تزئینات حجاری در این مسجد می‌پردازد.
حسنعلی پورمند و سنگتراش (۱۳۹۸)	اندیشه یهودیان در ایجاد کنیسه (نمونه موردی: محله جویباره در اصفهان)	این مقاله به بررسی نقش اندیشه‌های دینی یهود در شکل‌گیری فضای کنیسه‌ها می‌پردازد و کنیسه‌های موجود در محله جویباره اصفهان را به عنوان نمونه موردی تحلیل می‌کند.
محمدی میلانی (۱۳۹۹)	نقوش سنگاب امامزاده شاه سید علی اصفهان با تأکید بر مفاهیم و ساختار هنری ایرانی	این مقاله به تحلیل نقوش موجود روی سنگاب امامزاده شاه سید علی می‌پردازد و تأکید می‌کند که چگونه این نقوش بیانگر مفاهیم فرهنگی و مذهبی عمیق است.
صادقی نژاد و مسعودی (۱۴۰۰)	مطالعه تطبیقی بناهای عبادی شریعت یهود و مساجد شریعت اسلام با تأکید بر مطالعه و تحلیل روند شکل‌گیری نخستین بناها بر مبنای متون نظری و دینی	مقاله‌ای تطبیقی که به بررسی مفاهیم، کارکردها و ساختارهای معماری عبادی در دو دین یهود و اسلام می‌پردازد. از اینرو با تحلیل متون نظری و دینی، نخستین بناهای عبادی مانند کنیسه و مسجد را بررسی کرده، اشتراکات و افتراقات آنها را بررسی و تحلیل می‌کند.

جایگاه تقدس آب در ادیان ابراهیمی

در نگرش معناگرایانه به امر زیستن، اگر باید در جهان زیست، باید آن را بنیاد نهاد. کشف نوعی مرکزیت، مترادف با آفرینش جهان است و این کیهان آفرینی آیینی، مکانیت قدسی را می‌سازد (الیاده، ۱۳۷۶: ۱۶). هر مکان قدسی دلالت بر ظهور و تجلی امر قدسی دارد که منجر به انفکاک حوزه‌ای از محیط کیهانی مجاور می‌شود و آن را کیفاً از مکان‌های دیگر متفاوت می‌سازد (همان: ۲۰). مکان قدسی از نمادها، نشانه‌ها در خلق فضای روحانی و انتقال مفاهیم معنوی بهره می‌گیرد. نمادها، تجلی ذات مطلق در امر مقید هستند (کربن، ۱۳۹۲: ۴۲؛ به نقل از: طلایی و دیگران، ۱۳۹۹: ۴۵). مکان‌های مقدس در ادیان مختلف در راستای اهداف کاربردی مختلف ساخته می‌شوند. بناهایی که برای پرستش خدا و یا خدایان متعدد در ادیان مختلف، بناهایی برای ادای فریضه‌های آیینی مختلف در طول سال و بناهایی که در حاشیه مراسم و آداب مرتبط با فرهنگ‌های ماورایی ملل مختلف ساخته شده‌اند، معمولاً نمادین هستند و یا دارای نمادهای مختلف شناخته‌شده و ملموس هستند. برای مثال مکان مقدس نمادین مربوط با پرستش مهر یا میترا در ایران باستان و کشورهای مختلف را امروزه می‌توان به عنوان مهرابه‌های به کار رفته در ادیان دیگر مشاهده کرد. مکان‌های مقدسی که با پرستش و یا پاسداشت آب مرتبط هستند؛ چه فضاها یا مقدسی که مستقیم مربوط با پرستش الهه آب و یا مکان‌هایی که برای اعمال دینی نیازمند آب بوده‌اند، به صورت نمادها ساخته و شناخته شده‌اند.

آب در همه ادیان ابراهیمی واجد اهمیت بسیار بوده است و در همه متون دینی و مقدس، به اهمیت عنصر آب و پاکی اشاره داشته‌اند. دریای سرخ در تاریخ یهودیت، بسیار حائز اهمیت است، زیرا در آغاز مهاجرت

بنی اسرائیل، موسی و قوم یهود با عبور از آب از دست ارتش مصر که در تعقیب آنها بود، نجات یافتند. خدا به موسی^(ع) کمک کرد تا به همراه قوم بنی اسرائیل از دریا عبور کرده، به سلامت به سرزمین‌های آن سوی دریا برسند. پس از آن، آب دریا دوباره به هم رسید و مصریان را در خود غرق کرد. این معجزه، پاداش ایمان موسی^(ع) و قومش که قوم برگزیده خداوند محسوب می‌شدند، بود. این شکاف در میان دریای سرخ بیانگر آن است که خدا بر طبیعت و اقیانوس‌های عظیم سلطه دارد. آب در اینجا هرچند مظهر قدرت و نیرومندی است، به وسیله‌ای برای کیفر مصریان و حفاظت از قوم بنی اسرائیل تبدیل می‌شود (سبحانی حسینی و رجبی‌فر، ۱۳۹۶: ۵-۶).

آب هم‌زمان هم نمادی از زندگی دارد و هم به مسئله مرگ و دنیای پس از مرگ اشاره دارد. آب، نماد زاینده‌گی است؛ مظهر آفرینش و خلقت است. پس از مرگ نیز غسل میت به‌ویژه در اسلام، نشانه ارتباط آب با پاکی هنگام مرگ و رفتن طاهر به دنیای دیگر است. در آیین یهود، مراسم تطهیر، نماد احیا و حفظ پاکی و خلوص مذهبی است و ریشه‌های آن را می‌توان در تورات یافت. این غسل‌ها شامل شست‌وشوی دست‌ها، شست‌وشوی دست‌ها و پاها و یا فرو بردن تمام بدن به زیر آب می‌شود که باید با آب جاری که آب دریا، رودخانه و یا چشمه است، انجام گیرد (همان: ۵-۶).

در آیین مسیحیت نیز برای عنصر آب، اهمیت بسیاری قائل بوده‌اند. تقریباً همه کلیساها و فرقه‌های مسیحیت، مراسم عبادی اولیه‌ای دارند که در آن آب استفاده می‌شود.

غسل تعمید از غسل مسیح توسط یحیی تعمیددهنده در اردن ریشه می‌گیرد. در این دین نیز ایمان‌آوردندگان را برای اینکه از پیروان سایر ادیان متمایز باشند، ابتدا در دنیا غسل می‌دهند. پس از ماجرای غسل مسیح^(ع)، وی

حواریون خود را به تعمید دادن تمام پاپ، پدر، پسر و روح القدس فرمان داد (انجیل متی، ۱۳۸۳، باب ۲۸، آیات ۱۹-۲۰).

در اعتقادات اسلامی نیز آب، اهمیت بسیاری دارد. در قرآن، آیات بسیاری با مضمون آب وجود دارد. آب همیشه به مصداق آیه «وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ» (الانبیاء/ ۳۰)، مهم‌ترین عامل زندگانی انسانها و طبیعت است. به همین دلیل، پدیده سقایی و سقایت و عرضه آب خنک در مسیر راه‌های کاروانی و بافت‌های قدیمی شهرهای کویری، مساجد، بقاع متبرکه و حتی حمام‌ها در فرهنگ اسلامی ایران، جایگاه ویژه‌ای دارد. وقف آب، آب‌انبارها، برکه‌ها، یخچال‌ها و سنگاب‌هایی که آب شرب و گوارای مساجد و بقاع متبرکه را تأمین می‌کرده‌اند، از همین فرهنگ دینی و صبغه مذهبی مایه گرفته و با ارزش‌های اعتقادی شیعه، پیوند جاودانه دارد. موضوعاتی چون سقایت امام علی^(ع) با آب کوثر، آب سلسبیل، آب زمزم و به‌ویژه واقعه غم‌انگیز عطش اهل بیت^(ع) در بیابان‌های داغ و تفتیده کربلا از جمله مضامینی است که در اشعار کتیبه‌های آب‌انبارها و سنگاب‌ها به آن توجه مبذول شده است (مخلصی، ۱۳۹۶: ۸۹).

جایگاه سنگاب در بناهای عبادی ادیان ابراهیمی

بر اساس باورهای دینی و مذهبی در هر یک از ادیان توحیدی، حضور و ظهور آب دارای جلوه‌های مختلفی بوده است. از آنجا که طهارت با آب، یکی از فعالیت‌های غالب در مکان‌های عبادی بوده است، بنا بر شیوه‌های طهارت و پاکی، مکان‌های طهارت، صورت‌های متفاوتی را به خود گرفته است. مکان‌های نگهداری و انتقال آب از یک ظرف کوچک تا یک فضای نسبتاً بزرگ را شامل می‌شود. سنگاب‌ها به عنوان یکی از عناصر نگهداری آب در مکان‌های دینی ادیان ابراهیمی، اهمیت و جایگاه ویژه‌ای

داشته‌اند که برای برگزاری آیین‌ها و مراسم دینی در بناهای عبادی ادیان ابراهیمی مانند یهودیت، مسیحیت و اسلام دیده می‌شوند. این عناصر در هر یک از ادیان بر اساس نوع آیین‌های مذهبی و نحوه به‌کارگیری آب در آنها، واجد جلوه‌های مختلفی بوده است. بنا بر رفتارهای مرتبط با حفظ و نگهداری آب، صورت‌های این سنگاب‌ها و حتی مواد و مصالح به کار گرفته شده در آن، متفاوت بوده است.

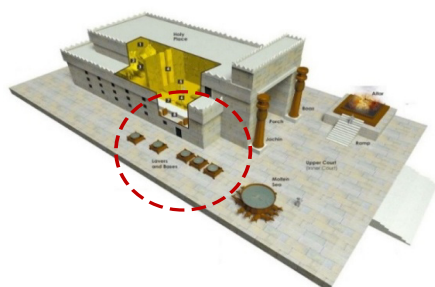
سنگاب در بناهای عبادی یهودیت

اولین کنیسه‌ها یا عبادتگاه‌های یهودیان در واقع پس از خروج آنان از مصر که توسط حضرت موسی و با پذیرش دین یهودیت ایجاد شد، شکل گرفت. پس از خروج از مصر، قوم بنی‌اسرائیل مدت چهل سال در بیابان سینا بودند و در این مدت، کنیسه‌ها در واقع چادرهای بزرگی بودند که حضرت موسی و بزرگان قوم در آنها علاوه بر مسائل عبادی، آموزش مسائل شرعی و دینی می‌دادند. پس از ورود قوم بنی‌اسرائیل به سرزمین بیت‌المقدس و در زمان پادشاهی حضرت سلیمان نبی، کنیسه یا عبادتگاه بزرگی در این شهر ساخته شد که دارای دیوارهای سنگی بود و در آن علاوه بر نماز و دعا، قربانی‌هایی از حیوانات حلال‌گوشت در مکان مخصوصی ذبح می‌شد (حسنعلی پورمند و سنگ‌تراش، ۱۳۹۸: ۷-۸). به ساخت معبد نیز در قرآن اشاره است که سلیمان نبی بنا نهاده است (سبا/ ۱۲-۱۳). معبد سلیمان، اولین عبادتگاه ثابت قوم بنی‌اسرائیل، واقع در شهر مقدس یهودیان (در اورشلیم بر کوه موری‌ا بنا شده است) بوده است (صادقی‌نژاد و مسعودی، ۱۴۰۰: ۲۳). معبد دارای اتاقی اندرونی به نام قدس‌القدس بود که تابوت عهد و ده فرمان در آن قرار داشت. هخال- راهروی ورودی -، محل قدس - مکانی قبل از ورود به قدس‌القدس -، حوضچه برنزی موسوم به

هرچند مستندهای تاریخی به وجود محل‌های متفاوتی برای نگهداری آب در معبد سلیمان اشاره دارد، آنچه از این پژوهش‌ها حاصل آمده آن است که دو نوع ظروف آب را می‌توان در محوطه معبد سلیمان و قبل از ورود به فضای بسته شاهد بود که هر دو ظرف با هدف طهارت و پاکی و برای آماده‌سازی کاهنان و پرستندگان لازم بود:

- ظرف آب برای پاکسازی کاهنان: این ظرف حاوی آب برای شست‌وشوی دست و پاهای کشیشان، کاهنان و پرستندگان معبد بوده است. کاهنان قبل از ورود به مکان مقدس و انجام مراسم عبادی با شستن دست و پای خود در آب و با طهارت جسم به صورت نمادین، روح را نیز پاک و پالایش می‌کنند. در برخی از مستندها به تعدد این ظروف آب در محوطه معبد اشاره دارد.

- حوضچه‌های آب برای شست‌وشوی قربانیان: این ظروف آب برای شست‌وشوی حیوانات قبل از سوختن و قربانی کردن استفاده می‌شود. این عمل که نماد تقدس و پاکیزگی بوده است، از آیین‌ها و مراسم مذهبی در آیین یهود بوده است که در گذر زمان، تغییراتی درون خود داشته است.

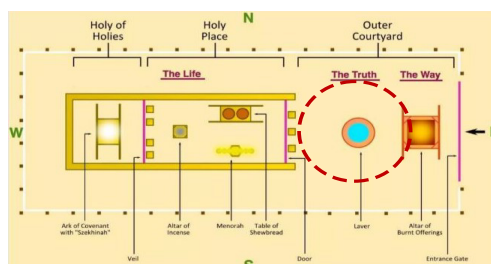

شکل ۲- حجم بازنمایی شده از معبد سلیمان و موقعیت سنگاب در خارج بنا (منبع: Url ۲)

دریای شلومو (سلیمان)- حوضچه آبی که کاهنان قبل از شروع مراسم عبادی، دست و پای خود را در آن می‌شستند- از فضاهای مهم این معبد یهودیان بوده است (همان: ۲۸).

سنگاب که یکی از عناصر مهم در معابد یهودی است، به عنوان ابزاری حیاتی برای پاک‌سازی آیینی عمل می‌کرد. بر اساس کتاب مقدس عبری، به‌ویژه در خروج ۱۸: ۳۰-۲۱، سنگاب برای کاهنان ساخته شد تا دست‌ها و پاهای خود را قبل از ورود به تابوت عهد یا نزدیک شدن به قربانگاه بشویند.

«و یَهُوَه به موسی خطاب کرده گفت: «حوضی نیز برای شستن از برنج بساز و پایه اش از برنج و آن را در میان خیمه اجتماع و مذبح بگذار و آب در آن بریز و هارون و پسرانش دست و پای خود را از آن بشویند. هنگامی که به خیمه اجتماع داخل شوند به آب بشویند مبدا بمی‌رند. و وقتی که برای خدمت کردند و سوزانیدن قربانی‌های آتشین بجهت یَهُوَه به مذبح نزدیک آیند. آنگاه دست و پای خود را بشویند مبدا بمی‌رند. و این برای ایشان یعنی برای او و ذریتش نسل بعد نسل فریضه ابدی باشد» (تورات، سفر خروج، ۱۳۸۸: باب ۳۰، بند ۱۷-۲۱).

شکل ۱- تصاویر بازنمایی شده از پلان معبد سلیمان و موقعیت سنگاب و محراب در جلوی بنا (منبع: Url ۱)

عموماً ظروف آب که برای پاک‌سازی کاهنان استفاده می‌شود، به عنوان حوضچه برنزی در منابع تاریخی آمده و سنگاب نام‌گذاری شده است.

لازم به ذکر است که در برخی از کنیسه‌ها علاوه بر سنگاب‌ها- که به تبعیت از معبد سلیمان برای تطهیر و پاک‌سازی عبادت‌کنندگان وجود دارد- فضاهایی به نام میقوه یا مکواه در طبقات زیرین کنیسه برای طهارت، تعبیه شده است. این فضاها که دارای ابعاد بزرگ است، معمولاً برای طهارت و غسل قبل از ورود به مکان اصلی کنیسه‌ها کاربرد داشته است.

سنگاب در بناهای عبادی مسیحیت

غسل تعمید، یکی از آیین‌های دینی است که برای کسب بخشش از گناهان و آغاز زندگی دوباره انجام می‌شود. این عمل در

مسیحیت به‌ویژه برای کودکان و کسانی که به این دین می‌گروند، اهمیت دارد. غسل تعمید، نشانه ورود به جامعه کلیسا است و به خاطر همین در برخی از کلیساها، حوض تعمید، نزدیک درب ورودی قرار دارد (هاشمی، ۱۳۸۹: ۱۲۰). تقریباً تمام فرقه‌های مسیحیت از غسل تعمید به عنوان یکی از ارکان ضروری دین یاد کرده‌اند. بسته به فرقه مسیحی، باید یا در کودکی یا پس از رسیدن به سن تمیز، غسل تعمید انجام شود. در کلیسای کاتولیک، غسل تعمید یعنی ریختن آب بر سر شخص؛ هرچند در کلیساهای دیگر، روش‌های متفاوتی مانند فرورفتن در آب یا رفتن در آب‌های طبیعی هم وجود دارد. در این کلیسا، این عمل با سه بار ریختن آب به سر شخص یا پاشیدن به بدن او محقق می‌شود (نقره‌کار و طباطبایی یگانه، ۱۳۹۹: ۴۱).

شکل ۳- نمونه‌ای از فضای میقوه (منبع: Url ۳)

مکان غسل تعمید در کلیساها به نام «حوضچه غسل تعمید» یا «حوض تعمید» شناخته می‌شود. معمولاً برای انجام مراسم غسل تعمید، آیین تطهیر مذهبی انجام می‌شود که نمادی از پاک شدن از گناهان اولیه و آغاز زندگی جدید در مسیحیت به شمار می‌رود. حوضچه غسل تعمید، مرمرین بوده، نمادی از رود اردن است که حضرت عیسی^(ع) در آن تعمید یافت (خاکپور و کاتب، ۱۳۹۶: ۵۰).

در مواردی که مکان غسل تعمید کوچک است و در مجاورت محراب تعبیه می‌شود، سنگاب خوانده می‌شود. در برخی از کلیساها بر اساس نوع مراسم آیینی، مکان غسل تعمید از فضایی کوچک در کنار محراب و یا مجاور شبستان، تبدیل به فضاهایی بزرگ در زیرزمین کلیسا برای غسل تعمید شده است. حوض آب و سنگاب در شبستان و تعمیدگاه کلیسای سنویتاله در راونا- ایتالیا و چاه آب

یکی از آثار این انقلاب اجتماعی - فرهنگی به حساب می‌آید که اولین بار در دوران صفویه در مساجد و معابر تعبیه گردید و به نمادی از عقاید شیعه و یادآوری واقعه کربلا بدل شد (افضل طوسی و مانی، ۱۳۹۲: ۴۹). دادمهر (۱۳۷۸) در توصیف سنگاب در مساجد و بناهای مذهبی اشاره دارد که سنگاب، قدح سنگی بزرگی است که در گذشته در معبر و مسجد و امامزاده، هزاران تشنه را بی‌هیچ چشم‌داشتی سیراب ساخته و ضمن رفع نیاز طبیعی ایشان، محبت اهل بیت به‌ویژه امام حسین^(ع) را یادآور می‌شد. به‌عبارتی سنگاب در پاسخ به ضروری‌ترین نیاز انسان یعنی آب، اساسی‌ترین اصول شیعیان را یادآور می‌شود. عامل دیگر تقدس سنگاب، پیروی از سنت پسندیده وقف و نیت نهفته در آن است. کتیبه‌ها و وقف‌نامه‌هایی که روی سنگاب‌ها هستند، همگی از وقف سنگاب موردنظر برای امام حسین^(ع) و شهدای کربلا و حضرت ابوالفضل^(ع) حکایت می‌کنند. بدیهی است که در هنری که با این اهداف و انگیزه‌ها همراه است، هر نقش و نگاری دارای تعبیر معنوی است و هنرمند در آن به جست‌وجوی ساحت دیگری است. نگاه هنرمند مسلمان به هستی، نگاه عبودیت است؛ به‌ویژه آنگاه که با هدف بزرگداشت اعتقادات شیعی و به‌ویژه ارج نهادن به شهدای کربلا باشد (افضل طوسی و مانی، ۱۳۹۲: ۵۴).

کلیسای شارتر - فرانسه نیز نمونه‌هایی از این نوع سنگاب‌ها بوده است. تعمیدگاه اولیه مسیحیان سن جیوانی در فونته، یکی از قدیمی‌ترین تعمیدگاه‌های قرن چهارم میلادی است که حوض غسل تعمید به جای اینکه مانند سایر ساختمان‌ها به صورت مصنوعی پر شود، به طور طبیعی آب دریافت می‌کرد و روی یک چشمه دائمی ساخته شده بود. بنابراین فضای این غسل از ابعاد سنگاب فراتر رفته است.

سنگاب در بناهای عبادی اسلام

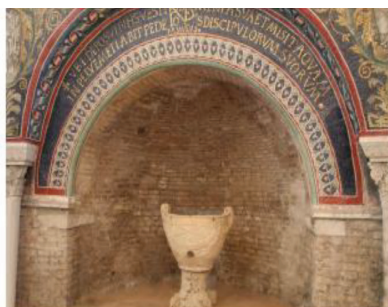
در اسلام، مفهوم پاک‌سازی برای عمل به ایمان بنیادی است. اصلی‌ترین شکل پاک‌سازی در اسلام، «وضو» یا غسل است که شامل شستن بخش‌های خاصی از بدن، قبل از انجام نماز (سجده) می‌شود. این آیین تنها یک عمل فیزیکی نیست؛ بلکه نماد پاکیزگی روحانی و آمادگی برای ایستادن در برابر خداوند است. با برپایی سلسله صفویه، شیعیان فرصتی پیدا کردند تا عقاید دینی خود را آشکارا ابراز کنند و آثار فرهنگی - هنری جدیدی در این جهت شکل یافت (افضل طوسی و مانی، ۱۳۹۲: ۴۹). ساخت سنگاب در دوره صفوی به اوج خود رسید و به تفکر شیعه و تقدس آب در فرهنگ ایرانیان، ارتباط نزدیکی دارد. ظهور حکومت صفوی منجر به انقلابی در ساختار اجتماعی و فرهنگی ایران شد (محمدی میلانی، ۱۳۹۹: ۷۱). سنگاب،

شکل ۲- سنگاب مسجد جامع اصفهان (منبع: 5Url)

شکل ۶- چاه آب تعمیدگاه کلیسای شارتر- فرانسه (جوادی، ۱۳۹۳: ۳۶)

شکل ۵- سنگاب‌ها در تعمیدگاه کلیسای سن ویتالیه، راونا- ایتالیا (جوادی، ۱۳۹۳: ۳۶)

شکل ۴- مکان غسل تعمید در کلیسای سن جیووانی در فونته، یکی از قدیمی‌ترین تعمیدگاه‌های قرن چهارم میلاد (منبع: 4Url)

ندارد. بنابراین طهارت و پاکی، بیشتر وجه نمادین پیدا می‌کند و عموماً ظروف کوچک آب مانند سنگاب در موقعیت‌های مختلف بناهای عبادی قرار می‌گیرد تا حضور و تعامل با آب، هرچند محدود انجام شود. برای شناسایی بهتر این سنگاب‌ها و ادراک فعالیت‌ها و رفتارهای مرتبط با آنها ضرورت دارد این سنگاب‌ها از جنبه‌های مختلف موقعیت مکانی، کارکرد، هندسه و فرم و تزینات بررسی و تحلیل شوند.

جدول ۲- مؤلفه‌های تحلیل سنگاب در ادیان مختلف

با توجه به اینکه سنگاب در ادیان مختلف استفاده می‌شود، بنابراین بنا به باورهای دینی مختلف، کارکرد آن می‌تواند متفاوت باشد.	کارکرد
محل قرارگیری سنگاب‌ها، اهمیت بسیار دارد و بنا بر کارکرد آنها در هر یک از اماکن دینی، موقعیت آنها نیز می‌تواند متفاوت باشد.	موقعیت مکان سنگاب
شکل و هندسه و فرم سنگاب‌ها می‌تواند متأثر از کارکرد آنها باشد. بنا بر اهمیت و نحوه استفاده از سنگاب‌ها، فرم آنها نیز متفاوت خواهد بود.	هندسه و فرم
بنا بر اهمیت سنگاب‌ها در هر یک از اماکن عبادی، میزان و نوع تزینات، متفاوت است.	تزینات

سکونتگاه‌های نخستین دارد. ایجاد شهرنشینی در بین‌النهرین، نیل، سند و...، تأثیر این ماده حیاتی است. در نتیجه منشأ اصلی و هسته اولیه تشکیل تجمع‌های انسانی، وجود آب در آن مناطق است. انسان‌ها سعی بر آن داشته‌اند تا بر اساس شرایط منطقه، راحت‌ترین راه را برای دستیابی به آب انتخاب نمایند. منابع آب در اصفهان را می‌توان به سه دسته تقسیم نمود. ۱- جمع‌آوری نزولات

مؤلفه‌های تحلیل سنگاب در ادیان مختلف

از بررسی جایگاه سنگاب در ادیان ابراهیمی می‌توان نتیجه گرفت که با توجه به اهمیت بعد معنایی آب در تطهیر و پاک‌سازی عبادت‌کنندگان قبل از ورود به بناهای عبادی، حضور آب در این مکان‌ها، واجد اهمیت خاص بوده است. در بیشتر اماکن عبادی به دلیل محدودیت‌های فضایی، امکان تعبیه فضاهای بزرگ برای غسل و پاک‌سازی وجود

مطالعه موردی: سنگاب‌های اصفهان

شهر اصفهان نزدیک به مرکز ایران با سابقه تاریخی، تمدنی و فرهنگی طولانی، یکی از مراکز ایجاد فرهنگی و هنری بوده است. وجود رود زاینده‌رود در این شهر و موقعیت جغرافیایی و استراتژیک آن بستری برای تشکیل تمدن و فرهنگ بوده است. آب، یکی از تأثیرگذارترین عوامل طبیعی برای حیات بشر است که نقش بسزایی در ایجاد

طول تاریخ با پیشینه تاریخی غنی در خلال اتفاقات مختلف سیاسی و اجتماعی توانسته است ادیان توحیدی از جمله یهودیت، مسیحیت و اسلام را درون خود پذیرا باشد. وجود کنیسه‌ها، کلیساها و مساجد در این شهر، گویای بستر مناسب برای مطالعه بناهای مختلف مذهبی در این شهر است. از آنجا که اصفهان تنها شهر ایران است که با سابقه غنی معماری دارای کنیسه‌ها، کلیساها و مساجدی است که همچنان حیات خود را حفظ کرده‌اند، بنابراین مطالعه سنگاب‌ها در این بستر تاریخی می‌تواند ویژگی‌های ناشناخته‌ای از این عنصر را در بستر فرهنگی و تاریخی نشان دهد. در میان بناهای عبادی وابسته به هر یک از ادیان توحیدی، «کنیسه ملاشیمعون (ملاناسی)» از آیین یهودیت، «کلیسای وانک» از مسیحیت و «مسجد جامع اصفهان» از بناهای عبادی مسلمانان انتخاب شد.

شکل ۸- سنگاب کنیسه ملاشیمعون (ملاناسی)
(منبع: Url6)

سنگاب در کنیسه ملاشیمعون (ملاناسی)

جویباره، اصلی‌ترین هسته اولیه شهر اصفهان است که منشأ آن به دوران حکومت هخامنشی و مهاجرت یهودیان بابل به دستور

آسمانی، مانند برف و باران ۲- استفاده از آب‌های روگذر مانند مادی‌ها ۳- استفاده از آب‌های زیرگذر (ولی بیگ و دیگران، ۱۳۹۶: ۳۲).

درست است که با توجه به موقعیت این شهر، پیش از ورود اسلام خیلی مورد توجه قرار نگرفته است، اما در سده‌های بعد، یکی از مراکز مهم ادبیات، هنر و فرهنگ بوده است. اوج این گزاره را می‌توان در دوره حکومت صفویان و به‌ویژه شاه عباس مشاهده کرد. شکل‌گیری مکتب اعتقادی، دینی، فلسفی، ادبی، معماری و هنری اصفهان در این دوره، شهره خاص و عام است. دوره صفوی، دوره‌ای با اهمیت در طول تاریخ فکری و سیاسی سرزمین ایران است. به رسمیت شناختن و ترویج تفکر رسمی مذهب شیعه توسط سلاطین صفوی، بر هنر، فلسفه و ادبیات این سرزمین، تأثیر چشمگیری داشته است.

اگر امروز بررسی فرهنگی و هنری شهر اصفهان مطرح باشد، اولین تاریخی که به ذهن مخاطب خطور می‌کند، دوره‌ای است که صفویان، این شهر را به عنوان پایتخت برگزیدند. تأثیر کارهای مهمی که شاهان صفوی در عرصه هنر و صنایع دستی و معماری در این دوره انجام داده‌اند، تا امروز دیده می‌شود. میدان نقش جهان اصفهان و بناهای درون آن به همراه برخی مناطق تاریخی دیگر، یادآور شکوفایی آن دوره شهر اصفهان بوده است. رونق اقتصادی، بازرگانی و صنایع اصفهان، پیروان ادیان مختلفی را به این شهر کشانده است. ورود مردم پیرو ادیان مختلف به‌ویژه ادیان ابراهیمی به این شهر باعث ساخت بناهای متعدد دینی با گرایش‌های اعتقادی مختلف شده است. اصفهان، یکی از مراکز مهم تاریخی و فرهنگی در ایران است و از جمله شهرهای مذهبی ایران که می‌توان هم‌زیستی مسالمت‌آمیز پیروان ادیان ابراهیمی را در آن شاهد بود. این شهر در

کوروش باز می‌گردد. نقطه‌ای که یهودیان در آن اقامت داشتند، تا قرن پنجم هجری به «دارالیهود» معروف بوده است، اما بعدها تغییر نام داد و به «جهانباره» یا «جویباره» شهرت یافت. یهودیان پس از استقرار در اصفهان امکان یافتند تا برای خود معابدی بسازند که به کنیسه شهرت دارد. این کنیسه‌ها در دوران مختلف دارای کارکرد اصلی خود بوده است و در حال حاضر نیز نمونه‌های تاریخی آن از دوره قاجار به جای مانده است (حسنعلی پورمند و سنگتراش، ۱۳۹۸: ۱۱-۱۲). درباره تعداد کنیسه‌های اصفهان، هنرفر (۱۳۴۵) اشاره دارد که اصفهان دارای بیست کنیسه بوده که شانزده عدد از این کنیسه‌ها در محله جویباره بوده است.

در میان کنیسه‌های اصفهان، عنصر سنگاب را نمی‌توان به صورت گسترده دنبال کرد. تنها کنیسه‌ای که می‌توان حضور عنصر سنگاب را در آن شاهد بود، کنیسه ملاشیمعون (ملا ناسی) است. طبق کتیبه‌ای که به صورت گچ‌بری و نقاشی در این عبادتگاه وجود دارد، احداث این بنا به سال ۱۲۴۳ شمسی

(۵۶۲۵ هجری) بوده و در سال ۱۳۸۶ ه. ش به عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. بر اساس شواهد از جمله موقعیت، کارکرد و تزیینات می‌توان به احتمال قوی بیان کرد که حوض وسط کنیسه ملاناسی در گذشته، کارکرد سنگاب را داشته است. هرچند بررسی‌های میدانی در محل، یکی دو حوض دیگر را نیز نشان می‌دهد، با این حال به دلیل آنکه آنها هم‌اکنون از مکان اصلی خود جدا شده‌اند و وضعیت محل سابق آنها نیز مشخص نیست، از تمرکز روی آنها صرف‌نظر شده است. این پژوهش با تمرکز بر سنگاب موجود در حیاط کنیسه ملاناسی بوده است. این کنیسه دارای فضای باز و حیاط است که با گذر از این فضا، امکان ورود به بخش اصلی کنیسه میسر می‌گردد.

این سنگاب دارای هندسه مستطیل بوده و درون آن، بخشی دارای عمق بیشتر و با هندسه منحنی بوده است. بدون شک با توجه به ضرورت تطهیر قبل از ورود به کنیسه، این سنگاب با عمق مناسب، شرایط لازم برای تطهیر نمازگزاران و عبادت‌کنندگان

جدول ۳- تحلیل کنیسه ملاشیمعون (ملا ناسی) بر اساس مؤلفه‌های یادشده

موقعیت بنا	محله جویباره، خیابان کمال، مقابل مقبره کمال‌الدین اسماعیل
مکان سنگاب	در حیاط یا فضای باز کنیسه
دوره تاریخی	طبق کتیبه موجود در کنیسه، ۱۲۴۳ هجری شمسی
کارکرد	طهارت دست و پای زیارت‌کنندگان
هندسه و فرم	قاب بیرونی مستطیل شکل و داخلی به صورت فرم منحنی به صورت قوسی بوده است.
تزیینات	نوشته‌هایی با خطوط عبری در اطراف حوض

سنگاب در کلیسای وانک

هرچند اولین ورود دین مسیحیت به ایران هم‌زمان با حکومت اشکانیان اتفاق افتاد و تعدادی کلیسا مانند تادئوس مقدس در مرزهای ایران ساخته شد، با این حال

را برای ورود به کنیسه و انجام فعالیت‌های عبادی فراهم می‌کرده است. تزیینات این کنیسه به صورت کتیبه‌هایی از خط عبری و حکاکی روی سنگ روی لبه‌های بیرونی سنگاب است.

گنبد این بنا پر از نقوش زیبای اسلامی صفوی است؛ نقوشی مانند سلیمی، ختایی، شمسه و ترنج (حمزوی، ۱۳۹۱: ۸۰). بررسی و بازدیدهای میدانی و از سویی پژوهش‌های انجام‌شده بیانگر وجود دو سنگاب در این کلیسا بوده است که به لحاظ موقعیت و کارکرد آن به صورت زیر است.

سنگاب اول: سنگاب غسل تعمید

این سنگاب به عنوان سنگاب اصلی کلیساست و کارکرد اصلی آن، استفاده در مراسم آیینی غسل تعمید برای کودکان برای پاک شدن و ورود به دین مسیحیت بوده است. موقعیت اصلی این سنگاب در اتاق سمت چپ محراب کلیسا بوده است. این سنگاب با هندسه مستطیل شکل دارای عمق حداکثر سی سانتی متر است. از آنجا که مراسم غسل تعمید عموماً به صورت نمادین بوده است، بنابراین این سنگاب دارای ابعاد بزرگ نبوده است. جداره‌های آن دارای تزیینات کتیبه به خط ارمنی و همچنین تزییناتی از جنس گل و بوته بوده است. این سنگاب قدیمی هم‌اکنون در موزه کلیسا نگهداری میشود و به جای آن یک سنگاب سیمانی در محل اتاق مجاورت محراب برای مراسم غسل تعمید تعبیه شده است.

تا حکومت صفویه و کوچ آرامنه تعداد کلیساهای مسیحی بسیار اندک بود (احمدی، ۱۴۰۱: ۱۱۶). در سال ۱۰۱۴ هجری قمری به دستور شاه عباس صفوی و بنا بر دلایل سیاسی-اقتصادی و استراتژیک، مهاجرت اجباری و وسیع آرامنه صورت گرفت. بیش از پانصدهزار نفر به ایران کوچ کردند. در این بین صنعتگران و هنرمندانی به اصفهان و بخش جنوبی زاینده‌رود اسکان داده شدند (حق نظریا، ۱۳۸۵: ۳۶). از ۲۴ کلیسای احداث شده در جلفای نو، امروزه حدود چهارده کلیسا باقی مانده است (احمدی، ۱۴۰۱: ۱۱۶).

یکی از شاخص‌ترین کلیساهای جلفا، کلیسای وانک یا کلیسای نجات‌دهنده مقدس است که این نام از کلیسای «سورپ آمنا پرکیچ وانک» در نخجوان گرفته شده است (همان: ۱۲۸). ساخت این مجموعه در سال ۱۰۷۵ هـ.ق (معادل ۱۶۶۴ میلادی) به اتمام رسید (حمزوی، ۱۳۹۱: ۸۰). کلیسای وانک دارای پلانی مستطیل شکل در جهت شرقی-غربی است. به صورت کلی کلیسا دارای دو گنبد است: گنبد کوچک روی محل استقرار نمازگزاران قرار دارد و گنبد بزرگ روی قسمت مقدم محراب کلیسا ساخته شده است (احمدی، ۱۴۰۱: ۱۲۹). سقف

شکل ۹- سنگاب غسل تعمید کلیسای وانک (منبع: Ur17)

جدول ۴- تحلیل (سنگاب ۱) کلیسای وانک بر اساس مؤلفه‌های یادشده

موقعیت بنا	محله جلفا، کوی کلیسا
مکان سنگاب	مکان اصلی در اتاق سمت چپ محراب کلیسا بوده است، ولی هم‌اکنون در موزه کلیسا نگهداری می‌شود.
دوره تاریخی	۱۶۵۵ میلادی سده ۱۱ قمری
کارکرد	غسل تعمید
هندسه و فرم	مستطیل شکل
تزئینات	وجود خطاطی حجاری به خط ارمنی در جداره‌های بیرونی- حجاری گل و بوته در اطراف جداره بیرونی

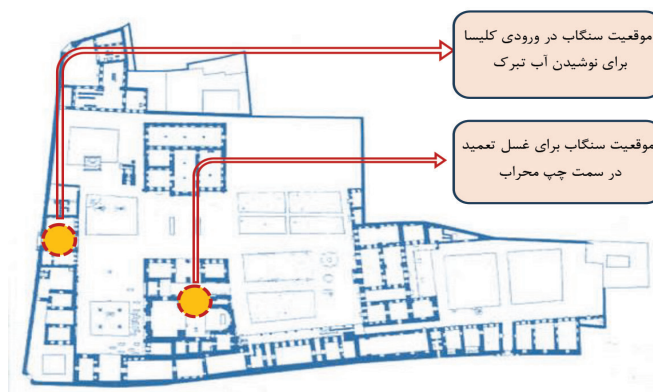
سنگاب دوم

تنها سنگابی که در مجموعه کلیسای وانک می‌توان شاهد بود، سنگاب اشاره‌شده در بخش قبلی بوده است؛ اما مستندات تاریخی به سنگابی شبیه سنگاب‌های مساجد صفوی اشاره دارد که تحت تأثیر فرهنگ اسلامی، در دوره صفویه برای این کلیسا ساخته شد و کارکرد آن دیگر غسل تعمید نبوده است؛ بلکه نوشیدن آب و طهارت و استفاده به قصد تبرک قبل از ورود به کلیسا بوده است. هنرفر در مقاله‌ای با عنوان «در جست‌وجوی

سنگاب‌های اصفهان» درباره این سنگاب اشاره دارد که نصب سنگاب مانند مساجد عهد صفویه در کلیساهای جلفا که معابد آرامنه مسیحی مقیم اصفهان بوده است نیز اثر مستقیم گذاشته و آرامنه به تقلید از مسلمانان در بعضی کلیساهای خود، سنگاب‌هایی نصب کرده‌اند که در اطراف آن شمع روشن می‌کردند و هم‌اکنون نیز این کار ادامه دارد. از جمله سنگاب‌های نفیس کلیساهای سنگاب تاریخی کلیسای وانک است (هنرفر، ۱۳۴۵: ۱۹).

شکل ۱۰- سنگاب ۲ کلیسای وانک (منبع: Url ۸)

شکل ۱۱- موقعیت دو سنگاب کلیسای وانک روی پلان

جدول ۵- تحلیل (سنگاب ۲) کلیسای وانک بر اساس مؤلفه‌های یادشده

موقعیت بنا	محلّه جلفا، کوی کلیسا
مکان سنگاب	ورودی کلیسا (در حال حاضر موجود نیست)
دوره تاریخی	۱۶۵۵ میلادی- سده ۱۱ قمری
کارکرد	نمادین و شمع روشن کردن در اطراف آن
هندسه و فرم	دایره شکل
تزئینات	- وجود خطاطی حجاری به خط ارمنی در جداره‌های بیرونی - حجاری گل و بوته در اطراف جداره بیرونی

این سنگاب دارای هندسه دایره‌ای شکل با ابعاد نزدیک به سنگاب‌های مساجد معاصر در دوره صفوی با پایه‌ای زیر آن بوده است. این سنگاب دارای کتیبه‌هایی حجاری شده به خط ارمنی و تزئینات نقوش روی جداره بیرونی آن است. این سنگاب در حال حاضر در کلیسا موجود نیست.

لازم به ذکر است که در برخی از کلیساهای موجود، سنگابی روی قبور مردگان مسیحی تعبیه شده است که کارکرد آن، جمع شدن آب و آب‌خوری پرندگان بوده است. این نوع سنگاب تنها روی قبور موجود در محوطه حیاط و کلیسای بیت لحم می‌توان مشاهده کرد و دارای هندسه دایره شکل و ابعاد کوچک است که عمق کمی نیز داشته است.

سنگاب در مسجد جامع اصفهان

مسجد جامع اصفهان، یکی از قدیمی‌ترین و جامع‌ترین مساجد ایران است که تحولات بسیاری را در گذر زمان درون خود پذیرفته است و در دوره‌های آل‌بویه، سلجوقی، ایلخانی، صفوی و قاجار دچار تحولات و تغییرات زیادی شده است. با برپایی سلسله صفویه، شیعیان فرصتی یافتند تا عقاید دینی خود را آشکارا ابراز کنند و بنابراین آثار فرهنگی و

هنری جدیدی در این جهت شکل گرفت. سنگاب، یکی از این آثار است که اولین بار در دوران صفویه در مساجد شکل گرفت و به نمادی از عقاید شیعه و یادآوری واقعه کربلا بدل شد (افضل طوسی و مانی، ۱۳۹۲: ۴۹).

محمدی میلانی در توصیف سنگاب‌های مساجد اشاره دارد که سنگاب، ظرفی بزرگ و سنگی است که در حیاط و ورودی اماکن مقدس و عمومی قرار می‌گرفت و برای رفع تشنگی از آن استفاده می‌شد. ساخت سنگاب در دوره صفویه به اوج رسید و ارتباط نزدیکی با تفکر شیعه و قداست آب نزد ایرانیان پیدا کرد (محمدی میلانی، ۱۳۹۹: ۶۷). در مسجد جامع اصفهان مجموعاً به هفت و گاه هشت سنگاب در قسمت‌های مختلف بنا اشاره شده است. هندسه این سنگاب‌ها به صورت‌های مستطیلی و دایره‌ای است که در مواردی، تزئیناتی از کتیبه، نقوش گیاهی و هندسی را بر بدنه خود دارند. کتیبه‌های حک‌شده بر این سنگاب‌ها به دو زبان فارسی و عربی بوده که با اقلام ثلث و نستعلیق حجاری شده‌اند و مضامینی چون وقف‌نامه، مواد تاریخی و صلوات و درود بر ائمه معصومین را شامل می‌شوند (احمدزاده و دیگران، ۱۳۹۸: ۹).

شکل ۱۲- سنگاب درب ورودی مسجد جامع (سمت راست)،
سنگاب ایوان شمالی (درویش) (سمت چپ) (دادمهر: ۱۳۷۸).

هنر فر در توصیف برخی از این سنگاب‌ها اشاره دارد که در مدخل مسجد شاه اصفهان، سنگاب نفیسی تعبیه شده است که با گل و بوته آرایش شده و همه نویسندگان داخلی و خارجی عهد صفویه و دوره‌های بعد، آن را شاهکارهای موجود در مسجد شاه اصفهان معرفی کرده‌اند. سه سنگاب مرمری یکپارچه زیر دو گنبد شرقی و غربی مسجد

و چهل ستون جانب شرقی گنبد بزرگ قرار دارد و در چهل ستون جانب غربی، سنگاب نفیسی از سنگ یشم تعبیه شده که با آرایش‌های گل و بوته تزئین شده و در اطراف آن، اشعاری به خط نستعلیق برجسته مورخ ب ۱۰۹۵ هجری قمری، حجاری شده است (هنر فر، ۱۳۴۵: ۱۷).

جدول ۶- تحلیل سنگاب‌های مسجد جامع اصفهان بر اساس مؤلفه‌های یادشده

سنگاب ۷	سنگاب ۶	سنگاب ۵	سنگاب ۴	سنگاب ۳	سنگاب ۲	سنگاب ۱	
انتهای شرقی مدخل اصلی مسجد	در دالانی مشرف به حیاط گوشه جنوب غربی مسجد	در چهلستون شرقی	زیر گنبد غربی مسجد	زیر گنبد شرقی مسجد	در چهلستون غربی	درب ورودی	مکان سنگاب
-	-	-	-	-	۱۰۹۵	دوره شاه عباس	دوره تاریخی
طهارت و نوشیدن آب	طهارت و نوشیدن آب	طهارت و نوشیدن آب	طهارت و نوشیدن آب	طهارت و نوشیدن آب	طهارت و نوشیدن آب	طهارت و نوشیدن آب	کارکرد
دایره شکل	دایره شکل	دایره شکل	دایره شکل	دایره شکل	دایره شکل	دایره شکل	هندسه و فرم
نقش ساده و ناقص بر بدنه	نقش بسیار ساده با کتیبه و نوشته‌هایی در جداره	نقوش رگه‌دار و بافت‌های طبیعی خود سنگ			گل و بته‌های اسلیمی برجسته - اشعاری به خط نستعلیق برجسته به صورت حجاری	گل و بته‌های اسلیمی برجسته	تزئینات
-	سنگ پارسی	سنگ‌های آهکی متخلخل	مرمر یکپارچه صیقلی	مرمر یکپارچه صیقلی	سنگ یشم	سنگ یشم	مصالح

بنابراین استفاده از آب در آنها بیشتر از آنکه وجه کارکردی داشته باشد، دارای وجه نمادین بوده است. بر اساس نیاز آنها به آب و نحوه استفاده از آن، کارکرد سنگاب‌ها نیز متفاوت بوده است. در آیین‌های یهودیت عموماً سنگابها برای شست‌وشوی دست و پا و طهارت عبادت‌کنندگان بوده است و در مواردی نیز برای شستن حیوانات و قربانی‌ها قبل از شروع عملیات قربانی کردن و سوزاندن مورد استفاده بوده است.

در ادیان مسیحیت با توجه به اهمیت غسل تعمید در آنها، عموماً سنگاب‌ها برای انجام عملیات غسل استفاده شده است. بر اساس آنکه در فرقه‌های مختلف مسیحیت، چه آیین و روشی برای غسل تعمید وجود داشته است و اینکه غسل تعمید باید به صورت نمادین انجام گیرد و یا واقعی و یا اینکه از آب داخل ظروف برای غسل استفاده شود و یا ضرورت دارد که از آب نهرها و جوی‌های روان برای این غسل استفاده شود، کارکرد آنها متفاوت بوده است. در آیین‌های اسلامی هرچند یکی از کارکردهای آنها، استفاده از این آب برای طهارت و وضو بوده است، با توجه به ریشه‌های تاریخی سنگاب در فرهنگ شیعه، نوشیدن این آب در گرمای تابستان و یادآوری واقعه کربلا، واجد اهمیت بیشتری بوده است. بنابراین می‌توان تنوعی از کارکردها را برای این سنگاب‌ها برشمرد.

کارکرد سنگاب در مکان‌های عبادی اصفهان در کنیسه ناسی، طهارت دست و پا بوده است. در کلیسای وانک، سنگاب اولیه، کارکرد اصلی غسل تعمید را داشته است، اما سنگاب دوم که به تبعیت از مساجد صفوی به این بنا اضافه شده است و در کلیساهای معمول نبوده است، سنگاب موجود در هشتی ورودی کلیسای وانک بوده است که برای نوشیدن و تبرک آب استفاده شده است. در مسجد جامع اصفهان نیز سنگاب‌ها به دنبال مساجد و مکان‌های عبادی مسلمانان،

در مسجد جامع اصفهان، هفت سنگاب وجود دارد که در بخش‌های مختلف مسجد، از ورودی تا زیر گنبد‌های شرقی و غربی، ایوان‌ها و دالان‌های مسجد قرار دارد. طهارت و نوشیدن آب، یکی از کارکردهای اصلی این سنگاب‌هاست. این سنگاب‌ها از منظر هندسه و فرم بیرونی به صورت دایره‌ای هستند؛ اما مقاطع داخلی آنها گاه دایره یا مستطیل بوده است. یکی از ویژگی‌های برجسته سنگاب‌های مسجد جامع، وجود تزیینات به صورت کتیبه‌های خطاطی بوده است و عمدتاً با خطوط ثلث و نستعلیق به زبان‌های فارسی و عربی نوشته شده است و در برگیرنده مضامین وقف‌نامه، موارد تاریخی، صلوات و درود بر ائمه معصومین است. نقوش حجاری روی این سنگاب‌ها به صورت نقوش گیاهی و هندسی بوده است. زیر این سنگاب‌ها نیز پاشویه‌هایی قرار دارد که محل ریختن آب اضافی سنگاب بوده است و معمولاً به صورت مربع‌های متداخل بوده است. روی لبه برخی از آنها نیز دویری منقور مانند وجود دارد که بیانگر محل قرارگیری کاسه‌های آب‌خوری بوده است.

تحلیل و جمع‌بندی

با توجه به اهمیت پاکی و نقش آب در همه بناهای عبادی در ادیان مختلف، سنگاب به عنوان یکی از مکان‌های نگهداری و استفاده از آب در همه مکان‌های عبادی، اهمیت بسیاری داشته است. این سنگاب‌ها دارای وجوه کارکردی، کالبدی، فرم و تزیینات و هندسه متفاوت بوده است که بر اساس این مؤلفه‌ها می‌توان تحلیل و جمع‌بندی از سنگاب‌های موجود در اماکن عبادی و به‌ویژه اماکن عبادی مسیحیت انجام داد.

- **کارکرد:** با توجه به تفاوت باورها و اعتقادات در هر یک از ادیان، کارکرد سنگاب نیز مختلف بوده است. از آنجا که سنگاب‌ها عموماً دارای ابعاد و اندازه محدودی بوده‌اند،

کارکرد وضو و تطهیر و نوشیدن آب را داشته است.

- جانمایی سنگاب: بر اساس کارکرد سنگاب‌ها در اماکن عبادی مختلف، مکان استقرار آنها نیز متفاوت بوده است. در اماکن عبادی یهود و به‌ویژه معبد سلیمان، به دلیل نوع آیین عبادی و همچنین محدودیت‌های فضاهای بسته، عمده مراسم در فضاهای باز صورت می‌گیرد. مکان استقرار این سنگاب‌ها با توجه به کارکرد آنها در مسیر تقرب به معبد و در گذار از سلسله‌مراتب ورود به مجموعه صورت می‌گرفته است. این در حالی است که در آیین مسیحیت با توجه به ضرورت غسل تعمید توسط کشیش و شخصیت اصلی کلیسا و از سویی اهمیت این فعالیت عبادی، عموماً سنگاب‌ها در مکان‌هایی نزدیک به محراب قرار داشته‌اند. در برخی از کلیساها، این سنگاب در یکی از اتاق طرفین محراب بوده است و در برخی دیگر در گوشه‌های فضای محراب تعبیه شده است. این در حالی است که در برخی از فرقه‌های مسیحیت با توجه به تعبیر متفاوت از غسل تعمید، فضاهایی با ابعاد بزرگ برای غسل تعمید بزرگسالان تعبیه شده است که در این موارد، این مکان‌ها از سنگاب فراتر رفته است و فضاهای بزرگی را درون خود دارد. اما در آیین اسلام، مکان این سنگاب‌ها عموماً در هشتی ورودی مساجد و یا در ایوان‌های مختلف قرار داشته است. در کنیسه ناسی، موقعیت سنگاب به صورت حوض در میان حیاط یا فضای باز قرار دارد، در حالی که در کلیسای وانک، سنگاب براساس کارکرد آنها دارای موقعیت‌های مکانی متفاوت است. سنگابی که کارکرد غسل تعمید را داشته است، در مجاورت محراب قرار دارد و سنگابی که کارکرد نوشیدن آب را مانند سنگاب‌های مسلمانان دارد، در ابتدای هشتی ورودی قرار داشته است. در مسجد جامع اصفهان، این

سنگاب‌ها در بخش‌های مختلف مسجد به گونه‌ای قرار گرفته که در مجموع بتوان پراکنش متوسطی را در آن مشاهده کرد.

- هندسه و فرم سنگاب: از آنجا که سنگاب‌ها عموماً به صورت سنگ‌های یکپارچه هستند و کارکردهایی مانند ظروف آب را داشته‌اند، بنابراین هندسه و فرم آنها معمولاً به صورت دایره و نیمکره هستند که داخل واجد فرم‌های محدب بوده است. برای استفاده مناسب‌تر، این سنگاب‌ها معمولاً دارای پایه‌هایی هستند که فرم این پایه‌ها گاه ساده و گاه با اشکال و تزیینات خاص است. در برخی از کلیساها از فرم‌های مربع و مستطیل نیز در هندسه سنگاب‌ها استفاده شده است.

در بیش از نود درصد هر سه مکان عبادی یادشده در اصفهان، فرم سنگاب‌ها به صورت دایره بوده است؛ اما در مواردی این سنگاب‌ها دارای هندسه مستطیل و به شکل مکعب مستطیل بوده است. در کنیسه ناسی، از آنجا که سنگاب ماهیت حوض‌مانند داشته است، هندسه کلی به صورت مکعب مستطیل بوده است؛ اما داخل آن از فرم‌های منحنی استفاده شده است. در کلیسای وانک نیز سنگاب اول با هندسه مستطیل و با حجم مخروطی بوده است. از آنجا که کارکرد این سنگاب، غسل کودکان بوده است، عمق کم و فرم دوزنقه‌ای می‌تواند با کارکرد مطرح‌شده، هماهنگی مناسب‌تری داشته باشد.

- تزیینات سنگاب: سنگاب‌ها به دلیل فعالیت‌ها و رفتارهای مرتبط با خود، دارای اهمیت بسیار از منظر بعد معنایی بوده است و در همه آیین‌ها، واجد قداست خاص بوده‌اند. به لحاظ اهمیت بعد دینی و معنوی، در همه فرهنگ‌ها اهتمام خاص برای ساختن آنها وجود داشته و بنابراین از تزیینات خاص در آنها استفاده شده است. بر اساس اینکه بناهای عبادی مختص

همه سنگاب‌ها در بناهای عبادی اصفهان، واجد تزیینات بوده است. در همه سنگاب‌ها، تزیینات ترکیبی از نقوش گیاهی به همراه کتیبه‌های نوشتاری است. کتیبه‌ها بنا بر باورها و آیین‌های دینی، واجد مفاهیم متفاوت هستند. در کنیسه ناسی، کتیبه‌ها با خط عبری است. در کلیسای وانک، کتیبه‌ها به خط ارمنی است. کتیبه‌های سنگاب مسجد جامع اصفهان نیز بیان‌کننده اشعاری است که یادآور قیام کربلا و عاشورا است.

کدام آیین باشد و سمبل‌ها و نمادهای دینی برای آنها به چه صورت است، نوع این تزیینات، متفاوت بوده است. این تزیینات عموماً به صورت ترکیبی از کتیبه‌ها و نقوش گیاهی بوده است که به صورت حجاری روی جداره‌های بیرونی آنهاست. در مساجد، این تزیینات عموماً به صورت ترکیبی از اشعار و روایات که بیان‌کننده حوادث کربلا و مظلومیت امام حسین (ع) و یارانش بوده است، وجود دارد.

تصویر ۱۳- مؤلفه‌های تحلیل سنگاب

جدول ۲- تحلیل سنگاب‌های مسجد جامع اصفهان بر اساس مؤلفه‌های یادشده

تزیینات	هندسه و فرم	موقعیت	کارکرد	دوره تاریخی	مکان	
کتیبه به خط عبری	مستطیل	داخل محوطه باز کنیسه	طهارت دست و پا	۱۲۴۳ هجری شمسی	کنیسه ملاشیمعون (ملا ناسی)	یهودیت
کتیبه به خط ارمنی	مستطیل و دایره	مجاورت با محراب	غسل تعمید	صفوی	کلیسای وانک	مسیحیت
کتیبه به خط فارسی و عربی	دایره	ورودی و زیرگنبد و ایوان‌های مسجد	آشامیدن تطهیر و وضو	صفوی	مسجد جامع اصفهان	اسلام

در این عنصر کالبدی- معنایی پردازد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که هرچند سنگاب‌ها در هر یک از ادیان مورد بررسی دارای ریشه‌ها، آیین‌ها و کارکردهای خاص و متمایزی بوده‌اند، همگی در پیوند با عنصر آب، به عنوان نماد پاکی، طهارت، حیات و آمادگی روحانی، معنا یافته‌اند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف شناسایی و تحلیل جایگاه سنگاب در معماری مذهبی ادیان یهودیت، مسیحیت و اسلام، با تمرکز بر نمونه‌های موجود در شهر اصفهان، کوشیده است تا با رویکردی تطبیقی و تحلیلی به تبیین ویژگی‌ها، کارکردها و مفاهیم نهفته

در دین یهود، سنگاب به عنوان حوضچه‌ای مقدس برای طهارت کاهنان، نقشی آیینی داشته و در معابد باستانی همچون معبد سلیمان، جایگاهی ویژه برای تطهیر قبل از قربانی یا ورود به فضای مقدس ایفا می‌کرده است. نمونه‌های معاصر آن در کنیسه‌هایی چون کنیسه ملاشیمعون (ملاناسی) در اصفهان، بازتابی از همان کارکرد تطهیر است، هرچند با تغییراتی در فرم و تزئینات همراه شده‌اند. در آیین مسیحیت، سنگاب‌ها عمدتاً در قالب حوض تعمید ظاهر می‌شوند که آیین غسل تعمید را به عنوان یکی از مهم‌ترین مناسک مذهبی مسیحیان ممکن می‌سازد. در کلیسای وانک اصفهان، حضور دو نوع سنگاب، یکی برای تعمید و دیگری با کارکردی نمادین شبیه به سنگاب‌های اسلامی، بیانگر تطور تاریخی و تأثیرپذیری متقابل بین فرهنگ‌ها و ادیان در زمینه فرم و عملکرد معماری است. در دین اسلام، سنگاب‌ها با تأکید بر طهارت، وضو و نوشیدن آب، به‌ویژه در دوره صفویه، به اوج معنابخشی و تزئین رسیدند و با مفاهیم شیعی همچون واقعه کربلا و فرهنگ وقف گره خوردند. در مسجد جامع اصفهان، تنوع فرمی و تزئینی سنگاب‌ها، در کنار پراکنش مکانی آنها، گویای کاربرد همزمان

عملکردی و نمادین این عناصر در فضای عبادی اسلامی است. در یک نگاه کلی، تفاوت در جای‌گیری مکانی، فرم و هندسه، کارکرد و تزئینات سنگاب‌ها در سه دین مورد بررسی، ناشی از تفاوت در مفاهیم دینی، آیین‌های عبادی و همچنین زمینه‌های فرهنگی و تاریخی است. با این حال اشتراک مفهومی در اهمیت عنصر آب و طهارت در همه ادیان ابراهیمی، جایگاه مشترکی را برای سنگاب‌ها در نظام معنایی معماری مذهبی رقم زده است. شهر اصفهان به عنوان بستری تاریخی که هم‌زیستی ادیان در آن نمود عینی دارد، نمونه‌ای ارزشمند برای این مطالعه تطبیقی به شمار می‌رود. بدین ترتیب سنگاب به‌مثابه عنصری میان‌فرهنگی و میان‌دینی، نه تنها نقش کالبدی در فضاهای عبادی دارد، بلکه در بطن خود حامل معناهایی از جنس آیین، نماد و سنت است که در گذر زمان، هم به حفظ هویت دینی کمک کرده و هم زمینه‌ای برای تبادل فرهنگی میان جوامع فراهم آورده است. از این‌رو توجه به مطالعه تطبیقی چنین عناصر معماری می‌تواند گامی مهم در شناخت وجوه مشترک و متمایز اندیشه‌های دینی و تجلی آنها در کالبد معماری باشد.

<http://noo.rs/OcL9O>.

دادمهر، منصور (۱۳۷۸) سقاخانه‌ها و سنگاب‌های اصفهان، اصفهان، گل‌ها.

سیحانی حسینی، فاطمه و بهنام رجیبی‌فر (۱۳۹۶) تقدس آب در ادیان الهی، کنفرانس بین‌المللی عمران، معماری و شهرسازی ایران معاصر، تهران، ایران.

<https://civilica.com/doc/710374>.

صادقی‌نژاد، امیر و عباس مسعودی (۱۴۰۰) «مطالعه تطبیقی بناهای عبادی شریعت یهود و مساجد شریعت اسلام با تأکید بر روند شکل‌گیری نخستین بناها بر مبنای متون نظری و دینی»، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، شماره ۳۰، صص ۱۷-۴۲.

<http://noo.rs/H2QnD>.

طلایی، سمیه و علی اکبری و مهدی حمزه‌نژاد (۱۳۹۹) «تحلیل پدیدارشناختی مکان قدسی در شهر ایرانی-اسلامی مبتنی بر انحای حضور عناصر چهارگانه در فضا (مطالعه موردی: آرامگاه شاه نعمت‌الله ولی در شهر ماهان)»، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی-اسلامی، شماره ۴۲، صص ۴۳-۵۴.

<http://noo.rs/wxEZv>.

کتاب مقدس (عهد عتیق و جدید) (۱۳۸۸) مترجم فاضل خان همدانی، ویلیام گلن و هنری مرتن، تهران، اساطیر.

محمدی میلایی، علیرضا (۱۳۹۹) «نقوش سنگاب امام‌زاده شاه سید علی اصفهان با تأکید بر مفاهیم و ساختار در هنر ایرانی»، هنر و تمدن شرق، سال هفتم، شماره ۲۶، صص ۶۷-۸۰.

<https://doi.org/10.22034/jaco.2019.99681>.

مخلصی، محمدعلی (۱۳۹۶) «پژوهشی در تاریخ و قدمت سنگاب تاریخی مسجد جامع عتیق شیراز»، فصلنامه علمی-فنی-هنری اثر، شماره ۷۸، صص ۸۹-۹۵.

<http://noo.rs/9GYed>.

نقره‌کار، عبدالحمید و ریحانه‌السادات طباطبایی یگانه (۱۳۹۹) «ارزیابی ابعاد مفهومی، عملکردی و کالبدی معماری کلیساهای صلیبی از منظر اسلامی»، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، شماره ۲۹، صص ۳۷-۵۹.

<http://noo.rs/QYoWo>.

احمدزاده، فرید و مرضیه طالبی و علی اصغر سلحشور و مهدیه شواکندی (۱۳۹۸) «گونه‌شناسی و تحلیل تزینات حجاری مسجد عتیق اصفهان در دوره‌های صفوی و قاجار»، فصلنامه علمی نگره، شماره ۴۹، صص ۵-۱۷.

<http://noo.rs/ttRs9>.

احمدی، زهرا (۱۴۰۱) «مطالعه تطبیقی معماری داخلی کلیساهای وانک و بیت‌الحکم با کلیساهای دوره باروک»، دوفصلنامه اندیشنامه معماری داخلی، سال دوم، شماره ۲، صص ۱۱۵-۱۳۵.

<http://noo.rs/E4uuy>.

افضل طوسی، غفت‌السادات و نسیم مانی (۱۳۹۲) «سنگاب‌های اصفهان، هنر قدسی شیعه»، باغ نظر، سال دهم، شماره ۲۷، صص ۴۹-۶۰.

<http://noo.rs/K2kOU>.

الیاده، میرچا (۱۳۷۶) رساله در تاریخ ادیان، ترجمه جلال ستاری، تهران، سروش.

جوادی، شهره (۱۳۹۳) تداوم نشانه‌ها و بقایای معماری مهری قفقاز در کلیساهای ارمنستان گرجستان، باغ نظر، ۱۱ (۳۱)، صص ۳۳-۴۴.

https://www.bagh-sj.com/article_7840.html.

حق‌نظریا، گمنام (۱۳۸۵) کلیساهای ارمنه جلفای نواصفهان، ترجمه نارسس سهرابی ملایوسف، تهران، فرهنگستان هنر.

حمزوی، یاسر (۱۳۹۱) «بررسی فن ساخت بخشی از تزینات معماری اسلامی کلیساهای ارمنیان اصفهان»، مجله هنر، شماره ۱۶۳، صص ۸۰-۸۵.

<http://noo.rs/8LRFx>.

حسنعلی‌پورمند، حسن و فتانه سنگتراش (۱۳۹۸) «اندیشه یهودیان در ایجاد کنیسه (نمونه موردی: محله جویبار در اصفهان)»، فصلنامه هنر و تمدن شرق، سال هفتم، شماره ۲۶، صص ۵-۲۰.

<https://doi.org/10.22034/jaco.2019.99672>.

خاکپور، مینو و فاطمه کاتب (۱۳۹۶) «بررسی تطبیقی معماری دینی در مسیحیت و اسلام با نقد نظریات تیتوس بورکهارت (مطالعه موردی: اصفهان)»، باغ نظر، سال چهاردهم، شماره ۵۰، صص ۵۷-۷۰.

Url2: <https://community.logos.com/discussion/126638>.

Url3: <https://www.jta.org/2022/01/26/global/in-spain-small-towns>.

Url 4: <https://www-cilentoediano-it.translate.goog>.

Url5: <https://www.irna.ir/news/85183875>.

Url6: @alipishgahi.

Url7: <https://www.google.com/search?source=lns.web.cntpubb&vsdim>.

Url78: <https://fa.wikipedia.org/wiki>.

ولی بیگ، نیما و فرنوش ضیایی و نوشین نظریه (۱۳۹۶) «مطالعه مقایسه‌ای شیوه‌های پرکاربرد انتقال آب در بناهای سنتی (مطالعه موردی: شهر اصفهان)»، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، سال هفتم، شماره ۲۷، صص ۲۹-۴۰.

<http://noo.rs/uzWkq>.

هاشمی، سید رضا (۱۳۸۹) «سرنوشت شریعت در میان پیروان کلیسا»، نیستان ادیان و مذاهب، سال اول، شماره ۱، صص ۱۰۱-۱۲۴.

<http://noo.rs/pLYzT>.

هنرفر، لطف‌الله (۱۳۴۵) «سنگاب‌های تاریخی اصفهان از دوره صفویه»، هنر و مردم، شماره ۵۲، صص ۱۶-۲۰.

<http://noo.rs/FcjkX>.

Url1: <https://www.patheos.com/blogs/davearmstrong/2021/09/the-tabernacle>.